

Пода 2008: Пода О. Ю. Фемінітиви і маскулінитиви як гендерні маркери журнальних заголовків у контексті гендерної політики західноукраїнських часописів для жінок [Текст] / О. Ю. Пода // Держава та регіони. Гуманітарні науки : науково-виробничий журнал. – 2008. – № 3. – С. 87-95.

Семенюк 2000: Семенюк С. П. Формування словотвірної системи іменників із модифікаційним значенням жіночої статі в новій українській мові [Текст] / С. П. Семенюк : автореф. дис... канд. філол. наук : 10.02.01 / Запорізький національний університет. – Запоріжжя, 2000. – 20 с.

Сукаленко 2010: Сукаленко Т. Типізовані образні парадигми словесного втілення концепту жінка в українській мові [Текст] / Т. Сукаленко // Українська мова. – 2010. – № 3. – С. 81-98. – Бібліогр.: с. 92.

Фекета 1968: Фекета І. І. Жіночі особові назви в українській мові. (Творення і вживання) [Текст] / І. І. Фекета : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.02 / Ужгородський національний університет. — Ужгород, 1968. – 369 с.

В статтє поднят вопрос о разработке специальной терминологической базы для исследования словообразования феминитивов в украинском языке. Выделены общие и специальные словообразовательные понятия, необходимые для описания феминитивов украинского языка. Акцентировано внимание на специфических терминологических единицах и понятиях, используемых в процессе изучения словообразования феминитивов. Показано, что деривация феминитивов базируется на общепринятой словообразовательной терминологии украинского языка, которая становится специфической соответственно особенностей развития феминитивов. Целенаправленное и комплексное использование специфических терминологических понятий даст возможность говорить об феминитивной системе как об отдельной части лексической системы украинского языка.

Ключевые слова: словообразование, феминитивы, терминологическая база.

The article deals with the question of working out the special terminological base for researching the wordbuilding of feminitives in the Ukrainian language. General and special wordbuilding notions are determined which are necessary to describe feminitives of the Ukrainian language. Attention is paid to the specific terms and concepts used in the process of studying feminitives (main and subsidiary). It is mentioned that derivation of feminitives is mainly based on the fixed wordbuilding terminology of the Ukrainian language, which is becoming specific according to the development peculiarities of the feminitives. Purposeful and complex usage of the specific terminological notions enables to speak about the feminitive system as a separate part of the lexical system of the Ukrainian language.

Keywords: wordbuilding, feminitives, terminological base.

Надійшла до редакції 16 вересня 2010 року.

Галина Волинець

ББК Ш 141.4-3

УДК 81'367.622

ФУНКЦІОНУВАННЯ НУЛЬСУФІКСАЛЬНИХ ІМЕННИКІВ У МЕЖАХ ЛЕКСИКО-СЛОВОТВІРНОГО МІКРОПОЛЯ НАЗВ ПРОДУКТІВ ХАРЧУВАННЯ

У статті на матеріалі сучасної української мови проаналізовано особливості нульсуфіксального словотворення назв продуктів харчування, з'ясовано специфіку функціонування нульсуфіксальних іменників у межах визначеного мікрополя (на тлі дериватів з матеріально вираженими суфіксами), встановлено стилістичне маркування розгляданих похідних.

Ключові слова: нульсуфіксація, лексико-словотвірне мікрополе, функції суфіксів, девербативи, dead'ективи.

У суфіксальній підсистемі деривації українського іменника вагоме місце посідає нульовий суфікс, який належить до поліфункційних афіксів: він формує значну кількість словотвірних типів у межах трьох словотвірно-семантичних полів – абстрактності, предметності та суб'єктності (що мають свої розгалуження – мікрополя).

Мікрополе назв продуктів харчування належить до однієї з найдавніших груп лексики, причому частина слів має праслов'янське коріння [Крижко 1997; Приймак 2003; Яценко 2009]. Протягом багатьох століть ця група поповнювалася як за рахунок власнеукраїнських мовних ресурсів, так і за допомогою запозичень. Проблеми формування згаданого мікрополя досліджували Е.Гоца, Й.Дзєндзелівський, Я.Закревська, О.Крижко, В.Німчук, А.Поповський, О.Приймак, С.Яценко та інші. Однак словотвірна структура іменників на позначення їжі на сьогодні недостатньо вивчена: поза увагою науковців залишилося, зокрема, й нульсуфіксальне словотворення, не визначено функціональне навантаження нульового суфікса, його активність і продуктивність у порівнянні з матеріально вираженими суфіксами, стилістичні особливості нульсуфіксальних дериватів тощо.

До найменувань продуктів харчування належать назви страв і напоїв, а також назви складників, що входять до рецептури приготування цих страв. Серед них знаходимо такі нульсуфіксальні *девербативні* похідні: *вивар* (СУМ I, 360) “рідина, у якій що-небудь виварилось, наситивши її певними речовинами”; *випік* (СУМ I, 452) “випечений, спечений виріб”; *відвар* (561) “рідина, у якій що-небудь варилось”; *рідко зібил* (III, 23) “сметана або молоко як приправа до рідкої страви, наприклад, до борщу”; *закал* (137) “непористий, глевкий шар хліба чи якогось печива над нижньою шкуринкою” від *закалити* “зробити міцним, твердим”; *розм. закусь* (ВТСУМ, 306) “закуска: легкі страви, зазвичай холодні, що їх їдять перед обідом”; *запара* (СУМ III, 245) “рідке тісто, виготовлене запарюванням борошна гарячим молоком чи водою і потім заправлене дріжджами, що використовуються для замісу дріжджаного тіста”; *запара* (275) “те, чим заправляють їжу”; *спец. затір* (352) “суміш, яка використовується для бродіння при виготовленні горілки, пива і т.ін.”; *розм. кандьор* (ВТСУМ, 413) “рідка пшоняна або гречана каша”, пор., *діал. пантьорити* (Чаб III, 73) “*ірон.*: варити страву” (і фонетичні варіанти *пантьорити, кандьорити*); *квас* (IV, 131) “кислуватий напій, який готують із житнього хліба або житнього борошна з солодом”, це слово давнього походження [див. Етимологічний словник, т.5, 1985: 415-416] у сучасній мові співвідноситься з дієсловом *квасити* (ВТСУМ, 423) “піддавати бродінню, окислювати що-небудь поживне”, мотиваційні зв’язки неоднозначні; *напій* (СУМ V, 150) “спеціально приготовлена рідина, призначена для пиття” (*напитися*, пор., *напоїти*); *кул. підлива* (VI, 449) “рідка приправа до страви, соус”; *приправа* (ВТСУМ, 944) “те, що додають до страви для поліпшення її смаку, аромату”; *розм. просіл* (СУМ VIII, 285) “солоня риба; страва з солоні риби”, пор. *просіл* (Кл, 184) “солоня риба” (*просолитися*); *розпар* (СУМ VIII, 757) “настій чого-небудь на окропі” тощо. Фіксується ряд іменників, що обмежені територією вживання або активністю використання в сучасній українській мові (архаїзовані лексеми), наприклад: *варя* (Д, 32) “їжа”, пор. *варя* (Кл, 196) “у Карпатах так називають своєрідний вінегрет із суміші варених і квашених буряків, вареної квасолі й чорносливу”; *вар* (Лем, 395) “юшка з капусти”, пор. *вар* (Бевка, 39; Бр, 15; Гол, 384; ГорбачБр, 144; О I, 83) “компот; узвар”; *варь* (Яв, 65) “пиво, мед, вино”; *розм., заст. загеба* (СУМ III, 92) “корж, випечений у жару”; *заспа* (Гол, 579) “крупа, засипана в суп чи борщ” (*засіпати*); *діал., кул. захолад* (СУМ III, 389) “холодець” від *захоладити*; *діал. локиа* (IV, 543) “локшина”, ймовірно, від *розм. локишити* (там само) “сікти, рубати на дрібні частини, шматки”; *сьорба* (Дз, 112) “суп; юшка”; *застуда* (114) “холодець” *застудити* (можливо, конфіксальне від *студити*); *нагул* (114) “тваринний жир”; *кул., заст. підлева* (СУМ VI, 448) “підлива; соус”, пор. *підлева* (Б-Н, 279) “солодкий соус із медом і фруктами” та *полива* (290) “соус”; *пригара* (Добр, 477) “пінка на спареному молоці”; *топ, ток, тик* (Дз, 114; ВерхДол, 122) “смалець; жир, витоплений із свинячого сала”; *звар* (115) “узвар”, пор. *кул. звар* (Корз, 126) “1) окріп, в якому варилися вареники; 2) певна кількість вареників, які кидають за один раз в окріп”; *вара* (О I, 83) “вариво”; *квась* (345) “що-небудь дуже кисле” від *квасити*; *тоу́ч* [Аркушин 2004: 485] “корж із товченого конопляного насіння” тощо.

Зрідка трапляються *відприкметникові* нульсуфіксальні деривати (деад’єктиви) на позначення страв та напоїв, наприклад: *заст. гаряч* (СУМ II, 36) “гарячий напій, зроблений з води, меду і прянощів; збитень”; *гуца* (Дз, 112) “куліш; густий суп (звичайно з пшона), заправлений салом”; *кип’яч* (Ващ, 44) “кип’яча вода; окріп” і под.

Нульсуфіксальні назви продуктів харчування використовуються у художній та публіцистичній літературі, в епістолярії, наприклад: *квас* (Кв-Осн I, 650); *підлева* (II, 440); “В борщі була сама за себе бутвина та квас” (Нечуй, 116-117) тощо.

Для творення похідних іменників на позначення продуктів харчування досить продуктивним є формант *-иця*, що, сполучаючись із прикметниковими й ад’єктивізованими дієприкметниковими основами, утворює переважно діалектизми, наприклад: *варениця, гірчиця, парениця, печениця, смажениця, солониця, пікниця* “домашня ковбаса”, *товканиця* “картопляне пюре” та ін. [Білоусенко, Німчук 2002: 109-110].

Деривати з афіксом *-ина* (*квашенина, смаженина, свіжина*) часто “мають відтінок збірності” [Родніна 1979: 111]. Крім того, “у сучасній українській мові словотвірна модель на *-ина* залишається незмінною для позначення м’яса і м’ясних страв” [Білоусенко, Німчук 2009: 125], наприклад: *баранина, заячина, звірина, конина, оленина, осетрина, свинина, утятина, яловичина* тощо [Там само: 123-126]. Сполучаючись із прикметниковими (дієприкметниковими) основами, формант *-ина* виявляє помірну продуктивність у творенні назв страв “за способом приготування продукту”, а саме: *буженина* “копчене м’ясо” (*бужений* “копчений”), *кришенина* “дрібно покришене м’ясо”, *смаженина* “засмажене м’ясо”, *заст. шарпанина* “страва з борошна” (*шарпаний*, можливо, й від *шарпати* “рвати”) та ін. [Білоусенко, Німчук 2009: 127-130].

Афікс *-ка* (-анка, -івка), активно поєднуючись із субстантивними та ад’єктивними основами, формує розвинену групу іменників на позначення видів наливок, настоянок, а також страв і круп, наприклад: *анисівка, агрусівка, айвівка, вишнівка, калганівка, перцівка, слив’янка; маслянка, запіканка, кров’янка, круп’янка, вівсянка, гречанка, лободянка, манка* тощо [Родніна 1979: 111; Токар 1959: 27-28].

Стилістично нейтральні назви творяться за допомогою малопродуктивних (та непродуктивних) суфіксів, що сполучаються з дієслівними, прикметниковими та іменниковими основами, зокрема: *-ник* (*вареник, січеник, товченик; сирник*), *-во* (*вариво, пиво, морозиво, печиво*), *-няк* (*капусняк*), *-ня* (*яси́ня*), *-ець* (*млинець, холодець*) та ін. [Родніна 1979].

У межах мікрополя назв продуктів харчування зрідка трапляються випадки спільнокореневої словотвірної синонімії, що пояснюється територіальними варіаціями назв однієї страви, наприклад: *локиа* – діалектне, *локишина* – загальнономвне, нейтральне.

У розгляданому мікрополі домінують суфікси, що вільно сполучаються з різними типами основ. Оскільки нульовий суфікс уникає поєднання з імениковими основами, це знижує його активність у творенні назв продуктів харчування. Тому нульсуфіксальні деривати посідають медіальну зону цього угруповання.

Поодинокі нульсуфіксальні іменники на позначення страв та напоїв ввійшли до фахової (кулінарної) термінології. Панівна більшість похідних із матеріально не вираженим суфіксом має розмовний або діалектний характер, незначна кількість нульсуфіксальних дериватів архаїзувалася.

Список скорочень назв використаних джерел

Бевка – Бевка Олекса. Словник-пам'ятник: діалектний словник Поляни Мараморощського комітету / Олекса Бевка / Редагував та передмову написав Іштван Удварі. – Ніредьгаза, 2004. – 178 с.

Б-Н – Білецький-Носенко П. Словник української мови / Павло Білецький-Носенко; підгот. до вид. В.В.Німчук. – К.: Наук. думка, 1966. – 424 с.

Бр – Брилінський Д.М. Словник подільських говірок / Д.М.Брилінський. – Хмельницький: Редакційно-видавничий відділ, 1991. – 116 с.

Ващ – Ващенко В.С. Словник полтавських говорів / В.С.Ващенко. – Вип.1. – Харків: Вид-во Харківського державного університету ім. О.М.Горького, 1960. – 107 с.

ВерхДол – Верхратский І. Про говір долівський / Іван Верхратский // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. – Львів. – 1900. – Т.35-36. – С.1-127.

ВТСУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2003. – 1440 с.

Гол – Словник української мови Я.Ф.Головацького // Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. – № 10. – 1982. – С.311-612.

ГорбачБр – Південнобуковинська гуцульська говірка й діалектний словник с.Бродина, повіту Радівці (Румунія) // Олекса Горбач. Зібрані статті. VIII: Історія мови. Діалектологія. Лексикологія. – Мюнхен: Український вільний університет, 1997. – С.123-275.

Д – Дубровський В. Українсько-російський словник / В.Дубровський. – К.: Час, 1909. – 319 с.

Дз – Дзензелівський Й.О. Програма для збирання матеріалів до лексичного атласу української мови / Й.О.Дзензелівський. – К.: Наукова думка, 1984. – 308 с.

Добр – Олекса Горбач. Словник північно-підляської говірки села Добровода близько Гайнівки (Польща) // Діалектологічні студії.3: Збірник пам'яті Ярослави Закревської / Відп. ред. П.Гриценко, Н.Хобзей. – Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, Вид-во М.П.Коць, 2003. – С.454-488.

Кв-Осн – Словник мови творів Г.Квітки-Основ'яненка: у 3-х томах. – Т.1. – Харків, 1978. – 664 с.; Т.2. – Харків, 1979. – 679 с.; Т.3. – Харків, 1979. – 689 с.

Кл – Клиновецька З. Страви й напитки на Україні / З.Клиновецька. – К.: Час, 1991. – 218 с. (Видання репринтне. 3 видання: Київ – Львів, 1913).

Корз – Корзонюк М.М. Матеріали до словника західноволинських говірок / М.М.Корзонюк // Українська діалектна лексика: зб. наук. праць. – К.: Наукова думка, 1987. – С.62-267.

Лем – Верхратский І. Про говор галицьких лемків / Іван Верхратский. – Львів: Збірник фільольогічної секції Наук. тов-ва ім.Т.Шевченка, 1902. – 490 с.

Нечуй – Нечуй-Левицький І.С. Кайдашева сім'я: Вибране / Іван Нечуй-Левицький. – К.: Рад. школа, 1990. – 416 с.: іл.

О – Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок / М.Й.Онишкевич. – К.: Наукова думка, 1984. – Т.1. – 496 с.; Т.2. – 515 с.

СУМ – Словник української мови: в 11 т. – К.: Наукова думка, 1970-1980.

Чаб – Чабаненко В.А. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини: в 4-х т. / В.А.Чабаненко. – Запоріжжя: ЗДУ, 1992.

Яв – Яворницький Д.І. Словник української мови / Дмитро Яворницький. – Катеринослав: Слово, 1920. – Т.І. – 412 с.

Література

Аркушин 2004: Аркушин, Г. Л. Іменний словотвір західнополіського говору: Монографія [Текст] / Г. Л. Аркушин. – Луцьк: РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2004. – 764 с. – Бібліогр.: с.719-764. – ISBN 966-600-145-4.

Білоусенко, Німчук 2002: Білоусенко, П. І., Німчук, В. В. Нариси з історії українського словотворення (суфікс -иця) [Текст] / П. І. Білоусенко, В.В.Німчук. – Київ – Запоріжжя: ЗДУ, 2002. – 206 с. – Бібліогр.: с.157-168. – ISBN 966-599-613-6.

Білоусенко, Німчук 2009: Білоусенко, П. І. Німчук, В. В. Нариси з історії українського словотворення (суфікс -ина) [Текст] / П.І.Білоусенко, В.В.Німчук. – Запоріжжя – Ялта – Київ : ТОВ “ЛПКС” ЛТД, 2009. – 252 с. – Бібліогр.: с.201-213. – ISBN 978-966-191-026-2.

Гоца 2001: Гоца, Е. Д. Назви їжі й кухонного начиння в українських карпатських говорах [Текст] / Е. Д. Гоца : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Ужгородський національний ун-т. – Ужгород, 2001. – 20 с.

Етимологічний словник української мови: у 7 т. [Текст] / редкол.: О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін. – Т.5. – К. : Наукова думка, 1985. – 573 с. (Словники України).

Крижко 1997: Крижко, О. А. Розвиток семантики побутової лексики українських літописів кінця XVII – початку XVIII століття (назви їжі, напоїв, продуктів харчування) [Текст] / О. А. Крижко : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Національний педагогічний ун-т ім.М.Драгоманова. – К., 1997. – 16 с.

Приймак 2003: Приймак, О. О. Відономастичний словотвір у сфері термінології та номенклатури (на матеріалі кулінарної лексики) [Текст] / О. О. Приймак : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Харківський національний ун-т ім. В.Н.Каразіна. – Харків, 2003. – 16 с.

Родніна 1979: Родніна, Л. О. Суфіксальний словотвір іменників у сучасній українській мові [Текст] / Л. О. Родніна // Словотвір сучасної української літературної мови. – К. : Наукова думка, 1979. – С. 57 – 118.

Токар 1959: Токар, В. П. Історія суфікса -к(а) в українській мові [Текст] / В. П. Токар. – Дніпропетровськ : ДНУ, 1959. – 50 с.

Яценко 2009: Яценко, С. А. Назви продуктів харчування, страв і напоїв в українській мові XIV-XVII століть [Текст] / С. А. Яценко : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Національна академія наук України, Інститут української мови. – К., 2009. – 20 с.

На матеріалі сучасного українського мови проаналізовані особливості нульсуфіксального словообразовання названий продуктів харчування, визначена специфіка функціонування цих імен суцільних (по порівнянню з дериватами з матеріально вираженими суфіксами), встановлена стилістична маркування розглянутих производних.

Ключові слова: нульсуфіксація, лексико-словообразовательне мікрополе, функції суфіксів, девербативи, деадъективи.

The article represents the analysis of nouns with zero suffixes – the names of food products (based on the modern Ukrainian language). The author describes the functioning specificity of these nouns (in comparison with other derivatives) and establishes their stylistic marks.

Keywords: zero-suffix derivation, lexical and word-formation microfields, functions of suffixes, derivatives, dejectives.

Надійшла до редакції 24 вересня 2010 року.

Марія Докашенко

ББК 81.2Англ-2.

УДК 81'373.611

ОНОМАСІОЛОГІЧНИЙ КЛАС СКЛАДНИХ НАЙМЕНУВАНЬ З КОНСТРУКТОМ «MAN»

Пропоновану статтю присвячено визначенню ономазіологічних моделей номіналем, що формують ономазіологічний клас назв людини з конструктом «man». Опис здійснюється за двома параметрами. Перший встановлює структурні типи номіналем, що складають цей ономазіологічний клас, другий передбачає встановлення семантичних підгруп, що його складають, та ономазіологічних моделей компонентів цих семантичних підгруп.

Ключові слова: квазікомполіт, колокація, комполіт, ономазіологічна модель, ономазіологічний клас, універбалізація.

Пропоновану статтю присвячено опису складних найменувань, що формують ономазіологічний клас з конструктом *man*. Цей опис здійснюється нами на основі констатації існування однотипних ономазіологічних моделей назв особи. Визначення реєстру таких моделей значно спрощує формування електронних словників та перекладачів, оскільки може реалізувати на рівні програмування вже не вербальний реєстр, а найрегулярніші моделі його реалізації.

Лінгвістика по-різному підходила до формування об'єднань номінативних одиниць. Дуже популярною серед дослідників є, наприклад, таке лінгвальне об'єднання, як тематична група, підставою для виділення якої є «понятійний (екстралінгвістичний) принцип, а саме – предметно-логічний зв'язок між поняттями, позначуваними словами тематичного угруповання. Слова є зв'язаними між собою, оскільки взаємозалежними є